

УДК811.161.2:81'38

Світлана Єрмоленко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

АКТИВНИЙ СУБ'ЄКТ ІСТОРІЇ НАРОДУ – МОВА (Микола Костомаров про українську мову)

Автор статті на матеріалах наукових і публіцистичних праць М. Костомарова, представника інтелектуальної історії України XIX ст., досліджує зв'язок історичної долі українського народу з його мовою, словесною творчістю, ментальністю, культурою. Історик обґрунтував синтезоване поняття української народності як окремої гілки слов'янства. М. Костомаров аналізує «живу історію» народу (фольклор, художню літературу), називає українську мову надійним джерелом пізнання ментальності, народних символів, національної історії.

У наукових, публіцистично-полемічних працях М. Костомаров наголосив на значенні української мови для освіти народу, ролі літератури українською мовою для інтелектуального розвитку народності. Історик бачив зв'язок між становищем української мови в суспільстві й такими суспільними чинниками, як релігія, культура, література, освіта, які відображають не лише духовну енергію народу, а й соціальні умови його життя, цивілізаційний вибір суспільства в конкретну історичну добу.

Ключові слова: українська мова, ментальність народу, народна символіка, історія народності, самобутність культури, освіта народу.

Кожна цивілізаційна доба людства закономірно звертається до минулого, переосмислюючи, зокрема, роль мови (мов) в історії народу. Тема «народ і мова» завжди в полі зору мислителів, письменників, громадських і культурних діячів. Ідеї, висловлені інтелектуалами наприкінці XIX — на початку XX ст., виявилися дуже актуальними для українців і в XXI столітті, коли в умовах глобалізації кожна сучасна нація намагається не тільки пізнати ознаки своєї ідентичності, а й зберегти, засвідчити своє місце в світовій історії.

Історичні та суспільно-політичні погляди Миколи Костомарова формувалися в добу європейського просвітництва,

© С.Я. ЄРМОЛЕНКО, 2017

розвитку романтизму. Для історії України XIX ст. показова діяльність харківських романтиків, ідеї яких трансформувалися в історіографію київських інтелектуалів наприкінці 1845 — на початку 1846 р.

Коментуючи матеріали історіографічної класики, зокрема твір М. Костомарова «Мысли об истории Малороссии», О.В. Ясь пише про «романтичний стиль мислення [автора — С.Є.], скерований на героїко-художнє осягнення української минувшини, насамперед її «народного духу» в місцевому, малоросійському контексті» [14: 180]. Дослідник наголошує на ролі М. Костомарова в зміні культурної свідомості малоросійських (українських) інтелектуалів, які створили таємне товариство — Кирило-Мефодіївське братство. Члени таємного товариства ставили за мету реформувати суспільство через ліквідацію кріпосництва, проголошення станової рівності, рівноправності народів та їхніх національних культур.

На цей час припадає знайомство М. Костомарова із Т. Шевченком.

Поетична творчість Т. Шевченка знайшла відгук у серцях і думках членів Кирило-Мефодіївського братства. Історик згадував: «Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди зважається на сміливу справу; за нею йдуть історія, наука і практичний труд. Легше буває останнім, але важче першій» [13: 101]. А втім, тогочасну суспільну думку формувала інтелігенція різного фаху. Пор. міркування І. Дзюби про вплив на Т. Шевченка ідей істориків, зокрема щодо перегляду колишньої романтичної ідеалізації минувшини у «геніальному проповідницькому архітворі» «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє»: «Певну роль, мабуть, відіграли і розмови на теми української історії з Бодянським, Кулішем, Костомаровим, Максимовичем, уважніше ознайомлення з історичними дослідженнями, хоч Шевченко йшов далі за своїх сучасників» [5: 280].

Постаті М. Костомарова і Т. Шевченка в історії української культури об'єднує не лише життя і творчість у конкретній добі, спільні погляди на суспільство, долю українського народу, спільна громадсько-політична діяльність. Історія і українська словесність тісно переплелися в їхній творчій діяльності. Вивчення минулого в історії українського народу привело М. Костомарова до літературно-художньої творчості українською мовою, а роздуми Т. Шевченка над українською історією виливалися в геніальні поетичні тексти, зміст яких заперечував схеми офіційної російської історії. Поет увіковічував українським словом історію свого народу, а історик, обґрунтовуючи давність і окремішність української народності, доводив її здатність зберігати й виявляти свою ідентичність у мові, літературі, культурі, ментальності.

В українській історіографії М. Костомаров, за словами М. Грушевського, «розбивав ідеологічні підстави старожитньої царської Росії — ту вінчану офіційною тріадою «православ'я, самодержав'я і народності» миколаївську Росію, що привалила була своїм тягарем народне життя і загородила шляхи поступу і розвитку» [4: III].

У програмному документі Кирило-Мефодіївського братства «Книга буття українського народу» (інші назви «Книга (книги) бытия украинского народа», «Закон Божий») [12: 210–212] Микола Костомаров обґрунтував самобутність українського народу, його право на вільний розвиток у союзі слов'янських народів. Соціальні умови створення такого союзу, або федерації, автор бачив у знищенні кріпосництва, у забезпеченні вільного розвитку всіх народностей в умовах федеративного устрою держави.

Не тільки через дослідження минулого М. Костомаров робив висновок про нерозривну єдність історії народу з його мовою та словесною творчістю: він прогнозував цей зв'язок для майбутнього самоутвердження української нації. Документ Кирило-Мефодіївського братства не набув широкого розповсюдження через розгром Товариства, проте є чимало перевидань і досліджень цієї праці в контексті вивчення історії української суспільно-політичної думки XVIII–XIX ст.

Актуалізацію творчості М. Костомарова в XXI ст. пояснюємо не лише ювілейною датою, пов'язаною з життям і діяльністю вченого, а й намаганням досягнути, які віхи історичного розвитку українського суспільства, зокрема становище української мови в минулому, спричинили сучасні проблеми мовної ситуації, як вони вплинули на *самоозначення* (термін М. Грушевського), самоідентифікацію українців і вияв їхнього мовно-національного усвідомлення у відновлюваній Українській державі.

Що означало слово-поняття *народ* для Костомарова-історика? Адже друга половина XIX ст. позначена активізацією народницького руху в Україні на всіх територіях, що входили до різних держав. Костомаров вирізняв народ як окреме суспільне об'єднання, що має спільне походження, історію, своєрідну культуру, окрему мову. В об'ємній структурі поняття «історія народу» вчений синтезував географічний, етнографічний, релігійний, літературний, мовний складники, фіксував у неперервному процесі історичного розвитку українського народу періоди романтичного піднесення національного духу й періоди його занепаду. Історик бачив зв'язок між становищем мови українського народу й такими суспільними чинниками, як релігія, культура, література, освіта, що віддзеркалюють не лише духовну енергію народу, а й соціальні умови його життя, цивілізаційний вибір суспільства в конкретну історичну добу.

Вся громадська і наукова діяльність М. Костомарова пов'язана із обґрунтуванням окремішності українського народу і його мови. У XIX ст. в історії Російської імперії відома течія українофільства, що «відображало прагнення малорусів писати своїм рідним наріччям і водночас вивчати багату скарбницю народної поезії»¹ [8: 281]. «Навряд чи є в світі мова, нещасніша за малоросійську. Століття минали одне за другим; всі визнавали, що є на світі малоросійський народ і розмовляє він своєю мовою; царі зверталися до цього народу зі своїми грамотами і царське слово на-

¹ Тут і далі переклад праць М.І. Костомарова наш — С.Є.

зивало його «малоросійським народом», а для відносин з малоросіянами і розуміння їхньої мови в Москві при посольському приказі були навіть перекладачі. Нікому й на думку не спадало сумніватися в тому, що такий народ із своєю мовою є. Але нещодавно книжні мудрагелі вигадали ніби малоросійського народу нема зовсім і ніколи не було, а в краю, що зветься Малоросією, живе той самий народ, що і в Москві, і в Твері, і в Нижньому — всюди в російській державі є тільки один народ *руський*. Шукаючи в Росії які-небудь *дві руські народності* — безглуздо, ганебно і шкідливо...» [8: 289]. Саме так розпочинає свій огляд українського альманаху «Луна» (Київ, 1881) М. Костомаров у праці «Завдання українофільства». У його полемічному слові відгукнулися всі змагання українофілів за право мови українців бути мовою освіти й творчості, «щоб не забороняли малоросам бути тим, ким їх природа і попередня історія створили» [8: 280]. Звичайно, М. Костомаров у своїх публікаціях використовує такі загальноживані тоді назви: «малорусское наречие, русский язык, язык администрации, законодательства и высшей культуры». У виборі цих номінацій закладене протиставлення, розрізнення понять «язык» і «наречие», і вчений відповідно до тодішньої мовної ситуації, російської політики і офіційної науки мав дотримуватися названого розрізнення, проте часто уникає його, послуговуючись також синонімічним словосполученням *малорусское слово*. Конкретне слововживання в текстах історика свідчить про вболівання М. Костомарова за долю української мови, пор.: «Якщо ж обіч російської мови буде залишатися і літературно розвиватися малоруська література, то, приносячи свою місцеву користь, вона без шкоди російській літературі буде існувати для домашнього вжитку, як висловився колись про неї один із слов'янофільських органів ще в шістдесятих роках поточного сторіччя» [6: 336]. Звернімо увагу, що вислів «мова для домашнього вжитку» («домова мова») у наведеній цитаті належить не М. Костомарову, проте саме за цей вислів чи не найбільше його критикували. А тим часом оцінювати громадсько-політичну, наукову, культурну діяльність відомих історичних осіб маємо з урахуванням конкретного історичного періоду, мовної і суспільно-політичної ситуації.

Знайомство М. Костомарова з українською мовою, звичаями українців почалося з дитинства. Народився він 16 (за ст. ст. 4) травня 1817 р. в слободі Юрасівці Острогозького повіту Воронезької губернії, на межовій території між Росією та Україною, де жили переважно українці. Батько його, Іван Петрович, походив із козаків-переселенців, які заснували Острогозький полк на Слобідській Україні. Мати — українка-кріпачка, з якою одружився І.П. Костомаров після народження сина. Батько намагався дати синові гарну освіту: віддавали його в приватні пансіони в Москві, Воронежі, навчався він у Воронезькій гімназії. Його дитячі враження від спілкування з селянами-українцями, навчання на історико-філологічному відділенні Харківського університету, знайомство з відомим українським поетом П.П. Гулаком-Артемовським, який викладав історію в університеті, — все це формувало науковий світогляд майбутнього

історика, залюбленого в рідний край, у народну культуру. Слухаючи лекції в університеті, вивчаючи архівні матеріали, М. Костомаров зауважує, що «бідного мужика, хлібороба-трудівника ніби й немає в історії; чому історія нічого не розповідає нам про його побут, про його духовне життя, про його почуття, способи вияву його радості й суму? Так я переконався, що історію треба вивчати не тільки за мертвими літописами й записками, а й у живому народі» [7: 101].

Дослідниця творчості М. Костомарова в контексті його доби О. Гончар пише: «Становлення М. Костомарова-історика почалося із захоплення українським фольклором, етнографією та літературою і перейшло в історіографічне русло.

Доля українського народу хвилювала його не тільки як науковця, але й як громадського діяча. Він відстоював право України на власну культуру, мову й літературу, а також боровся за підвищення освітнього рівня простого народу, розробляв ідею звільнення його від рабства» [3: 126].

Університетське оточення, спілкування з відомим славістом-філологом І. Срезневським, поетом П. Гулаком-Артемовським, прозаїком Г. Квіткою-Основ'яненком, поетом і фольклористом А. Метлинським спонукали М. Костомарова до *творчості* українською мовою. Під псевдонімом Ієремія Галка він пише українською мовою драматичний твір «Сава Чалий». Вибір української мови так пояснює історик: «Любов до української мови дедалі більше захоплювала мене; мені боліло, що така прекрасна мова залишається без будь-якої літературної практики та ще й зазнає зовсім незаслуженої зневаги» [7: 104]. Як згадував М. Костомаров, висміювали «мужичу» українську мову не лише великороси, а й своя аристократія. Про вплив соціального розшарування суспільства на вибір мови, про зневажливе ставлення верхівки духовенства до народної української мови йдеться у працях М. Костомарова, присвячених історії релігійних рухів в Україні [8: 1–40].

Тема мови як активного суб'єкта історії народу займає чільне місце в наукових історичних дослідженнях ученого, а також у публіцистичних творах історика, у його громадсько-політичній діяльності. Дослідник констатував ознаку окремішності того феномену, який постав в історії як мова українського народу. Хоч ця мова й має територіальні відмінності, проте саме завдяки її цілісності українці усвідомлювали свою етнічну єдність, пор.: «Мова, яку називають звичайно малоросійською, якою розмовляють у південно-західних губерніях Росії і в Галицькому королівстві, не є наріччям мови російської, яке утворилося останнім часом; вона існувала здавна і тепер існує як наріччя слов'янського кореня, яке займає за своєю граматичною і лексичною будовою середину між східними і західними наріччями величезного слов'янського племені, наріччя правильне, багате, гармонійне і здатне до розвитку літературної творчості» [6: 280].

Усвідомлення важливості *народної, або внутрішньої, історії* приводить ученого до потреби вивчення фольклорних джерел — пам'яток, що дають змогу пізнати, як дивиться народ на самого себе і на довкілля. Іс-

торик, аналізуючи народнописенні джерела, простежує різницю між українською (малоруською) і російською (великоруською) мовами в називанні реалій матеріального та духовного світу й тим самим підтверджує мовно-психологічну специфіку «двох руських народностей». Серед назв живої природи М. Костомаров виокремлює слова-символи, в які народна поезія вносить додатковий смисл. Не можна не звернути увагу на глибокі міркування вченого про природу народження символічного значення слова, пор.: «[Народ] вносить у свої творіння образи фізичної природи, він оживлює її, природа набуває в його очах розумного буття. [..] Предмет тілесний, уведений у твір народної поезії, отримує в ній духовне значення, застосовне до існування моральної істоти: це називається в широкому значенні символом. [..] Коли народ має певне поняття про духовне значення якого-небудь предмета фізичного світу, то це означає, що такий предмет становить символ для народу» [6: 59].

Не лише до усної народної творчості звертався М. Костомаров, обґрунтовуючи самотність мови та історії українського народу. Історик популярно пояснював виникнення книжної писемної культури східних слов'ян, яка прийшла до них разом із прийняттям християнства. Це була церковнослов'янська мова, узвичаєна у світській сфері писемного спілкування. Вона зазнавала впливу народної української мови, поширеної в побутовій сфері. Так сформувалася староукраїнська книжна мова, яку М. Костомаров називає *руською мовою*. Відомо, що вчені, досліджуючи історію української літературної мови, по-різному називають цю давню книжну мову, але сутність її розуміють однаково: це була мова освіченого суспільства, мова літератури, що її українські проповідники в другій половині XVII — першій половині XVIII ст. поширювали в Москві.

Історик аналізує закономірний процес творення української літературної мови на народно-розмовній основі. Ідея народності, поширившись у Європі, стимулювала видання збірок народних пісень, а ще до появи цих збірок — видання літературних пародій, серед них — «Енеїди» І. Котляревського. Хоч це й не був перший твір, написаний українською народно-розмовною мовою, проте саме в ньому, за словами історика, — «картина малоросійського життя», «непідробний гумор», «блискуча, найвищою мірою народна мова» — забезпечили велику популярність твору; йому судилося стати знаковою віхою, «найкращим пам'ятником» в історії української літератури. В оцінці «Енеїди» варто відзначити історичну далекоглядність М. Костомарова: вчений побачив у надзвичайному творі І. Котляревського такі якості, «які були приховані від сучасних читачів» [6: 284], тобто «Енеїда» не лише «сміховина», не лише розрахована на сприйняття жарту: вона змусила читачів подивитися на себе збоку, впізнати картини життя, замислитися над морально-етичними проблемами суспільства.

Подаючи огляд нечисленної на той час української художньої літератури, історик пропонує тонкий (скористаємося сучасним терміном — психолінгвістичний) аналіз мови повістей Г. Квітки-Основ'яненка —

«Маруся», «Козир-дівка», «Щира любов», «Оксана». М. Костомаров ставить за мету розкрити власне українську сутність цих творів. У чому бачить дослідник українськість повістей? Зокрема, в чуттєвості, властивій зображуваному характерові, у тих почуттях, які набувають залежно від обставин різної мовної форми, різного чуттєвого ословлення. Мрійливість, чуттєвість, поетичність образу Марусі, на думку М. Костомарова, впливають «з глибини характеру малоросійської нації і зрозумілі з її історичного життя. Маруся — це малоросіянка давнього віку, яка живе в новому» [6: 289]. Філологічний підхід до тексту й зображених жіночих характерів витриманий у жвавій оповідній манері, не позбавлений дотепних зауважень, що стосуються оцінки мовної майстерності письменника, пор. щодо повісті «Щира любов»: «Почуття доходять іноді до сентиментальності, що нагадує романи минулого століття; характер офіцера нечіткий; сама Галочка не всюди зрозуміла: у деяких місцях вона говорить так, ніби слухала університетські лекції» [6: 291].

Глибокий пієтет відчуваємо у висловленнях М. Костомарова про творчість Т. Шевченка: «Він не тільки напоєний народною малоросійською поезією, але досконало оволодів нею, підпорядкував її собі і дає їй витончену, довершену форму. [...] це цілий народ, який промовляє устами свого поета: душа його перейнялася співчуттям і подібністю між станом своїм і загальнонародним почуттям. [...] Тому кожний, хай буде в нього хоч кілька намірів, що наповнюють внутрішній світ малоросіянина, так буде перейнятий поезією Шевченка, що забуде, чуже це, отримане зовні, чи своє, власне, що народилося в серці з незапам'ятних часів, так, як перші ідеї дитинства» [6: 292].

У Російській імперії насаджувалася думка про добровільний вибір українцями російської мови як мови освіти, науки, як єдино можливого засобу прилучення українського народу до загальнолюдських цінностей. Історик М. Костомаров бачив згубний вплив такої теорії, яка спричиняла не лише процес відчуження народу від свого минулого, а й заперечувала існування цього народу в майбутньому, пор.: «Не знаю, що скажуть інші, але мені здається, що доки українською мовою не повідомлятимуться знання, доки ця мова не зробиться провідником загальнолюдської освіченості, до того часу всі наші писання на цій мові — блискучий пустоцвіт, і нащадки назовуть їх результатом примхи, бажанням для забави перевдгаться із сюртука у свиту і припишуть їх більше моді на народність, ніж любові до народності. Гірка істина краща, ніж солодка брехня. Хто любить свій народ — хай любить його не по дон-кіхотському, не уявленням, а серцем і ділом, — хай любить не уявлюване поняття про народ, а народ в реальності [...] ми не можемо бути корисними для народу нічим іншим, як зробивши слово знаряддям загальнолюдської освіти» [6: 309].

Дослідники зауважують, що народницькі погляди М. Костомарова мали «етнографічно-лінгвістичне забарвлення» [1: 11]. Беручи участь у полеміці з однією з московських газет, яка звинувачувала захисника малоросійської мови в сепаратизмі, історик категорично застерігав від

вплутування політики в питання етнографії й лінгвістики. М. Костомаров наводив факт про звільнення вчителя за те, що той у школі переклав дві фрази Євангелія від Матвія українською мовою, тобто прагнув донести до учнів-українців зміст тексту. Адже переклади сакральних текстів на свої рідні мови здійснювали всі народності. Не винятком мала стати й малоруська народність. І це аж ніяк не означало б зведення стіни між росіянами й українцями. Як людина, яка розуміла історичні реалії свого часу, Костомаров не був радикалом: він еволюційним шляхом домагався визнання через мову і словесну творчість окремішності українського народу. А. Ганжа зауважує, що «М. Костомаров глибоко розумів шляхи захисту й утвердження української мови в тогочасному суспільстві, культивував ідею національної самодостатності українського народу, його самовизначення через мову» [2: 48]. На думку В. Ващенка, вчений був першим, хто поєднав ідею «народності» з принципом «федералізму» і хоч не відкидав поняття держави, проте в її устрої не визнавав унітарності та абсолютизму [1: 15].

Гасло просвіти для народу набуває особливого суспільно-політичного значення в умовах запроваджуваної політики царизму щодо заборони української мови. У ті роки, коли був виданий Валуєвський циркуляр, українські діячі звернулися до М. Костомарова з пропозицією створити фонд для видання підручників українською мовою. Історик цю проблему розв'язав інакше: зібрані кошти він запропонував використати для створення перекладного українсько-російського словника. Укладач такого видання, у разі схвальної експертної оцінки трьох фахівців зі слов'янської філології (один з них має бути «природний малорус, який з дитячих літ засвоїв рідне нарiччя»), повинен був отримати грошову винагороду. Так російськомовний учений М. Костомаров і численними полемічними публікаціями, і науковими працями, а ще й матеріально підтримував ідею національного самоусвідомлення й самоозначення народу. Зауважимо, що вищезгаданий словник мав сприяти створенню загальноновживаної літературної мови з усталеним правописом. Тим часом Костомаров бачив правописну роз'єднаність українців, що не сприяло розширенню функціонального поля української мови. Історик засуджував безплідність правописних суперечок українців, змагання між прихильниками правопису М. Максимовича і П. Куліша, наголошував на тому, що «кулiшiвка» мала на той час певні традиції об'єднання захiдноукраїнської і наддiнпрянської мовно-писемних практик. І хоч ці традиції вимірювалися лише десятиліттям, проте їх, на думку вченого, треба було зберігати і поширювати, а не перетворювати правопис на «політичне знамено» [8: 274].

У ширшому контексті проблеми *мова як активний суб'єкт історії* звертаємо увагу на мотив відступництва від своєї народності й рідної мови вищих аристократичних прошарків українського суспільства. Полемічні статті історика присвячені розглядові процесів ополячування українців. Автор пише: «Іезуїти заводили школи, в які приймали руських (українських) дітей і готували їх відступництво... А хiба православні не

могли також засновувати школи, щоб готувати стійких і доблесних захисників батьківської спадщини? Хіба Русь не була більша, ніж Польща? [...] Ополячування Русі відбувалося більше від слабкості Русі, ніж від насильства та інтриг католицизму і полонізму [...]. Так, слабкість — ось що погубило руське дворянство! [...] До яких сумних наслідків привела вона! Відділення дворянства від народу; ті криваві народні повстання, той крайній занепад духу, вузький — особистий — егоїзм, природний у верхньому прошарку, коли той відривається від маси, втручання сусідньої політики. [...] Причому й ті, які з руських ставали поляками, носили в собі наслідки цього перетворення. Не маючи солідарності з народом, вони не мали її й між собою; легкість, з якою вони втратили попередню народність, залишилася й утвердилася в їхньому характері» [8: 145].

Розглядаючи процеси збереження своєї віри, мови, історик звинувачує представників аристократії, дворянства, які не підтримували популярних видань для освіти народу. У першій половині XIX ст. інтелігенція, перебуваючи в складі різних держав, легко переходила в панівне мовно-культурне середовище. Українські інтелектуали як мовні особистості своєю науковою творчістю збагачували інші літературні мови (див., наприклад, [10]), засвідчуючи тим самим, що мовна стійкість у конкретному соціумі залежить від багатьох соціальних, психологічних чинників, тобто функціонування й поширення мови в суспільстві пов'язане з історією цього суспільства.

Костомарова вважають засновником нової історіографії, яку розуміють як написання історії народу, а не історії держави. Такий погляд на історію пізніше розвинув Михайло Грушевський, наголошуючи, що народ може й не мати своєї держави, але, зберігаючи самосвідомість, він зберігає самобутню культуру, досягає світового рівня у словесній творчості. Про роль творчості рідною мовою писав академік В. Русанівський: «Коли нація досягає самоусвідомлення самої себе, у неї з'являється потреба виразити свій внутрішній світ: історію, уподобання, культурні набутки. Цьому завданню служить література — художня, публіцистична, наукова, зокрема історико-етнографічна. Якщо ця література твориться мовою більшості населення, вона стає загальнонародним культурним вогнищем, що освітлює своєму носієві шлях у майбутнє, в коло інших цивілізованих народів. Коли ж ця література втілюється в слова і форми іншої мови, вона є лише спогадом про минуле свого народу» [9: 3].

Хоч Костомаров писав свої наукові й публіцистичні праці російською мовою, вони не стали лише спогадом про минуле українського народу, а дали поштовх розвитку українськомовної науки — історичної етнографії, етнопсихології. Пор.: «Костомаров фактично започатковує новий напрям в українській історичній науці — етнопсихологію. Вчений визначає поняття «народного духу» і відносить його до руських сил історичного процесу» [11: 3—11].

Друга половина XIX ст. — це доба оприявлення україноцентричних ідей не лише в українськомовному, а й іншомовному озвученні. Як відомо-

мо, мовна особистість Миколи Костомарова поєднала український (малоруський) патріотизм з науковим неупередженим мисленням російського вченого-гуманітарія XIX ст. Він був не тільки глибоким знавцем історії, а й громадським діячем, мислителем, талановитим публіцистом-полемістом, який в умовах офіційної політики самодержавства відстоював право народу на збереження й розвиток української мови, літератури, культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Ващенко В.* Лекції з української історичної науки другої половини XIX — початку XX століття (М.І. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський): навч. посібн. / В. Ващенко. — Д. : ДДУ, 1998. — 140 с.
2. *Ганжа А.* «Культурна амплітуда українського слова» в рецепції Миколи Костомарова / А. Ганжа // Український світ у наукових парадигмах: збірник наукових праць. Випуск 4. — Харків : ХІФТ, 2017. — С. 43–48.
3. *Гончар О.* Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи / О. Гончар. — К. : Інститут історії України НАН України, 2017. — 274 с.
4. *Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова / М. Грушевський // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. — К., 1928. — С. III–XXI.
5. *Дзюба І.М.* Тарас Шевченко. Життя і творчість / І.М. Дзюба. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 720 с.
6. *Костомаров М.І.* Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. — К. : Либідь, 1994. — 384 с.
7. *Костомаров Н.И.* Автобіографія. Бунт Стеньки Разина. — К. : Наук. думка, 1992. — 512 с.
8. Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. — К. : Державне видавництво України, 1928. — 316 с.
9. *Русанівський В.М.* У слові — вічність: (Мова творів Т.Г. Шевченка). — К. : Наук. думка, 2002. — 240 с.
10. *Синица И.А.* Языковая личность ученого-гуманитария XIX века / И.А. Синица. — К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2006. — 352 с.
11. *Скрипник Г.* Наукова та мистецька спадщина другої половини XIX століття у контексті культурно-національного відродження (замість передмови) // Українське мистецтво-знавство: матеріали, дослідження, рецензії: збірник наукових праць. — К., 2007. — Вип. 7. — С. 3–11.
12. *Смолій В.А.* Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В.А. Смолій, Ю.А. Пінчук, О.В. Ясь. — К. : Вища шк., 2005. — 543 с.
13. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В.С. Бородіна і М.М. Павлюка; передм. В.Є. Шубравського. — К. : Дніпро, 1982. — 547 с.
14. *Ясь О.В.* Вступна стаття до праці М. Костомарова «Мысли об истории Малороссии» / О.В. Ясь // Український історичний журнал. — 2014. — № 6. — С. 179–181.

Статтю отримано 11.12.2017

Svitlana Yermolenko

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE ACTIVE SUBJECT OF A PEOPLE'S HISTORY IS THE LANGUAGE (MYKOLA KOSTOMAROV ABOUT UKRAINIAN LANGUAGE)

The article's author is exploring the views of Mykola Kostomarov, a scientist and a representative of the intellectual history of 19th century Ukraine, on the determinative signs of Ukrainian identity through its distinct language, folklore, mentality and cultural uniqueness. Kostomarov insists upon recognition of the Ukrainian language as a valid member of the Slavic group. He factually rejects the meaning of the word 'narodnost' ("nation"), represented in the official government

ideology of the Russian Empire in the triad “pravoslaviye, samoderzhaviye, narodnost” (“orthodoxy, self-government, nation”). The historian proves the existence of not one but two Ruski (“Russian”) nations — that is, not only Velykoruski (“Great Russian”, or Russian), but also Maloruski (“Little Russian”, or Ukrainian) nation. He refers to written records and to people’s “live history” (folklore, fiction), and calls the Ukrainian language a reliable source of cognition of national mentality, national symbols, and national history.

M. Kostomarov, a representative of the romantic branch of Ukrainian historiography, defended the existence of a Ukrainian identity and its right to create original literature in its own language. He accentuated the necessity of Ukrainian language usage in local schools and churches. The historian sees connection between the social standing of the Ukrainian language and further development of the Ukrainian culture, religion, national education and literature.

Keywords: Ukrainian Language, people’s mentality, national symbols, national history, identity of culture, education of people.

Мовна мозаїка

ВІОКРЕМЛЮВАТИ — це не ВІДРІЗНЯТИ, ВІДМЕЖОВУВАТИ...

У сучасному мовному вжитку, особливо в наукових текстах та публіцистиці, дещо рідше в художній літературі, поширеними стали дієслова *виокремлювати / виокремити*, що їх донедавна в словниках подавали як рідковживані. Вони означають ‘робити / зробити когось або щось виразним, зосереджувати / зосередити на ньому увагу, виділяти / виділити серед інших’. В українській літературній мові дієслова *виокремлювати / виокремити* правильно поєднувати з іменниками та займенниками у формі родового відмінка з прийменниками *з / із, з-поміж / із-поміж, серед*, напр.: *Сірко й собі виокремлював Флора Минаєва з усього козацького гурту* (Ю. Мушкетик); *Гайдуки-побережники спішилися, зняли шапки і миттю виокремили з натовпу Яношика* (Г. Пагутяк); *Мові сучасного українського законодавства властива низка характерних, специфічних особливостей, що дає змогу виокремити його з-поміж інших стилів та функціонально-стильових різновидів* (О. Білоусова); *...в Україні, на індивідуальному рівні, видають книжки місцевих письменників осетинського походження. Серед таких доволі відомих авторів потрібно виокремити Х. Хачирова, В. Тотікова, Т. Бязрова, М. Базоєва та інших* (Віче, 2012, № 5) і под.

Проте багато хто помилково сплутує дієслова *виокремлювати / виокремити* з дієсловами *відрізнати / відрізнити, відокремлювати / відокремити, відмежовувати / відмежувати, виділяти / виділити* і поєднує їх з іменниками та займенниками у формі родового відмінка з прийменниками *від, для* та знахідного відмінка з прийменником *на*, пор.: *Європейський суд з прав людини не виокремлює* (замість *не відрізняє, не відокремлює, не відмежовує*) *справ стосовно політиків від справ звичайних громадян* (інформ. агентство “Інтерфакс — Україна”, 01.07.2011); *Кабмін планує виокремити* (замість *виділити*) *30 – 40 млрд гривень у державному бюджеті на 2017 рік на ремонт доріг* (телеканал “1 + 1”, 05.09.2016); *Чернівчани пропонують звузити проспект Незалежності та виокремити* (замість *виділити*) *для автомобілів “кишені” для паркування* (газета “Буковинська правда”, 11.11.2017); *Автор не виокремлює* (замість *не відрізняє, не відокремлює, не відмежовує*) *історію свого села від історії країни* (сайт “Старий Дніпро”) і под.

Отже, не сплутуймо дієслів *виокремлювати / виокремити* з дієсловами *відрізнати / відрізнити, відокремлювати / відокремити, відмежовувати / відмежувати, виділяти / виділити*. Українською мовою правильно говорити і писати так: *виокремлювати / виокремити когось, щось з / із, з-поміж / із-поміж, серед чого-, кого-небудь*.

Лариса Колібаба